

УДК 050"20":[659.1:77.03/.08]

<https://doi.org/10.23939/sjs2022.02.006>

Марія Кравчук

Газета “20 хвилин”

mariakravchuk1999@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3230-3757

Зіновій Партико

Житомирський державний університет імені І. Франка

partyko@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2315-5887

ПРЕСА ЖИТОМИРЩИНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ

© Кравчук М., Партико З., 2022

Об’єктом дослідження обрано 38 газетних видань Житомирщини періоду Другої світової війни (1939–1945 р.). Предметом дослідження є умови виникнення газет, особливості їх функціонування й припинення виходу, а також особливості матеріалів цих видань. Методи дослідження: традиційний аналіз (якісний); історичний метод; логічний метод; синтез; узагальнення. Газетні видання доцільно поділити на легальні видання українського самостійницького руху; офіційні німецькі видання; підпільні радянські видання; підпільні націоналістичні видання. Після окупації перші газети почали з’являтися на Житомирщині наприкінці літа – на початку осені 1941 р. і здебільшого перебували під впливом самостійницького руху. Відразу ж окупаційна німецька влада, використовуючи цензуру, розпочала пропагандистську кампанію щодо переваг “нового порядку”. Від кінця листопада 1941 р. видання перейшли під контроль окупаційної німецької влади й стали її основним інформаційно-пропагандистським органом. Одним з інструментів альтернативного пропагандистського впливу на місцеве населення стала підпільна радянська періодика. Певний час у регіоні виходило підпільне націоналістичне видання, яке значного впливу на населення не мало. З 1944 р. (часу повернення радянської армії) всі видання українського самостійницького руху, німецької офіційної преси та націоналістичної періодики перестали виходити. Продовжила виходити лише одна з підпільних прорадянських газет, яка стала офіційною. Зіставлення кількості видань на території Житомирщини у воєнний, довоєнний і післявоєнний періоди дає підстави висунути гіпотезу про можливу залежність кількості видань від ступеня свободи преси. Перспективним залишається дослідження іншомовних, зокрема польською мовою, періодичних видань.

Ключові слова: преса, Україна, Житомир, Друга світова війна, газети, цензура, пропаганда, якісний аналіз.

Вступ. Актуальність теми відповідає духовній потребі суспільства знати історію минулого, зокрема того, яке тривалий час було під забороною (маємо на увазі обмеженість доступу до архівів у СРСР).

З актуальності випливає **проблема** дослідження, а саме: яким був стан інформаційного простору Житомирщини в період Другої світової війни (1939–1945 р.).

Об'єктом дослідження (генеральною сукупністю) обрано 38 газетних видань Житомирщини періоду Другої світової війни (1939–1945 р.), з яких п'ять не вдалось дослідити через відсутність правдивої інформації. Решта 33 видання увійшли у вибірку: “Перемога” (з часом змінила назву на “Голос Волині”); “Ружинський вісник”; “Олевські вісті”; “Нова доба”; “Українське слово”; “Наш шлях”; “Овручські вісті”; “Кростишівські вісті”; “Козятинська газета в Ружині”; “Звягельське слово”; “Гайдамака”; “Визволена Україна”; “Баранівські вісті”; “Радянський шлях”; “За Радянську Україну”; “Партизанська правда”; “Партизан”; “Партизан України”; “Червоне Полісся”; “За советский Житомир”; “Більшовик Олевщини”; “Радянська Олевщина”; “Бальшавік Палесся”; “Барацьбіт”; “Зара камуны”; “За Радзіму”; “Кліч Радзіми”; “Ленінські заветы”; “Народны мсцівец”; “Наша перамога”; “По сталинскому пути”; “Соцыялістычная праца”; “За самостійну Україну”.

Таким чином, оскільки вибірка наближається до тотальної (можливість виявлення в майбутньому правдивої інформації щодо вказаних п'яти видань видається сумнівною), то можна твердити, що ступінь репрезентативності вибірки є високим (тотальною вибіркою все ж не є).

Журнальні видання у вказаний період на території Житомирщини не виходили.

Газетні видання аналізованого періоду вивчалися у Державному архіві Житомирської області. Крім того, досліджувалися електронні ресурси в ділянці періодики, представлені в мережі Інтернет (зведені електронні каталоги періодичних видань національних та обласних бібліотек України, міжнародні зведені електронні каталоги періодичних видань наукових та університетських бібліотек, зокрема WorldCat, електронні ресурси окремих персональних баз даних, персональні сторінки вчених).

Предметом дослідження є умови виникнення газет, особливості їх функціонування й припинення виходу, а також особливості матеріалів цих видань.

Мета статті полягає в укладанні історії газетних видань Житомирщини в період Другої світової війни (1939–1945 рр.).

Досягнення визначеної мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- проаналізувати літературу за темою дослідження;
- обрати й описати методи дослідження;
- з'ясувати особливості (ознаки, властивості, риси, прикмети, показники, свідчення чогось) матеріалів у газетних виданнях Житомирщини періоду Другої світової війни.

Методи дослідження:

- традиційний аналіз (якісний) – для виявлення особливостей видань та оприлюднених у них матеріалів;
- історичний – для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями, закономірностей їх перебігу, а також умов, які впливали на ці події;
- логічний метод – для класифікування видань й усунення суперечностей від часу опису подій;
- синтез – для зображення стану інформаційного простору як конкретної цілісності, у взаємозв'язку його частин;
- узагальнення – для укладання чи вироблення висновків на основі індуктивних міркувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія розвитку житомирської преси в період Другої світової війни практично не виступала предметом спеціального наукового дослідження, а тому й досі викликає суперечки, зокрема й ідеологічні, причому інколи доволі гострі.

Пресу Житомирщини аналізованого нами періоду досліджували К. Беркгофк [3], Ф. Винокурова [4], М. Михайлюк [13], О. Салата [16], Б. Черняков [24; 25], В. Яременко [27; 28]. Проте вони зверталися до цієї теми в рамках загального дослідження інформаційних, пропагандистських,

видавничих, соціокультурних процесів на території УРСР або ж аналізували в цьому періоді лише окремі, конкретні видання.

Вагомий внесок у вивчення преси на території Житомирщини зробив С. Стельникович [17–22]. Цей дослідник визначив її роль на території генерального округу “Житомир” як інформаційно-пропагандистського органу нацистської окупаційної влади. С. Стельникович також у повному обсязі описав контекст (зовнішні умови), в яких функціонував тогочасний український медіапростір.

Важливу роль у дослідженні нашої теми відіграє також двотомна праця К. Курилишина [10], в якій проаналізовано 14 легальних газетних видань, що виходили на Житомирщині в 1939–1944 рр.

Виклад основного матеріалу

Класифікація видань. Як відомо, об’єкти наукового дослідження можна класифікувати, систематизувати чи типізувати [15, с. 120, 121]. Для нашого дослідження газетні видання будемо класифікувати. Для цього оберемо дві основи поділу: а) легальність видання (за цією ознакою видання будемо ділити на легальні й нелегальні, тобто підпільні); б) спрямованість на здобуття Україною незалежності (за цією ознакою видання поділимо на такі, що виступали за здобуття Україною незалежності, й такі, що обстоювали входження України в склад іншої держави).

Відповідно до сказаного, за першою ознакою поділу виокремимо видання:

а) легальні (далі вживатимемо термін *офіційні*) німецькі видання та видання українського самостійницького руху;

б) нелегальні (підпільні) прорадянські (далі називатимемо їх *радянські*) видання та націоналістичні видання (на базі руху Організації українських націоналістів (ОУН)).

За другою ознакою поділу виокремимо:

а) видання українського самостійницького руху та націоналістичні видання;

б) легальні офіційні німецькі видання та підпільні радянські видання.

Об’єднавши ці дві класифікації отримаємо такі чотири групи видань: 1) легальні видання українського самостійницького руху; 2) офіційні німецькі видання; 3) підпільні радянські видання; 4) підпільні націоналістичні видання.

Загальний огляд видань: спільне й відмінне. З 1939 до 1941 р. Житомирщина продовжувала перебувати в складі СРСР, а тому на її території в цей ще відносно мирний час (Друга світова війна вже розпочалась, але ще не на території Житомирщини) виходили радянські газети. Їх кількість становила понад чотири десятки видань.

Війна, яка прийшла на територію Житомирщини влітку–восени 1941 р., породила новий тип радянської преси – компартійно-фронтний. Він відрізнявся від “мирних” типів певною “романтикою” воєнних дій; газети створювали атмосферу ненависті до ворога, волі до перемоги, прагнення військового подвигу, звияти, подолання труднощів і принесення жертв задля захисту радянської Батьківщини та кінцевої перемоги.

Така ідеологічна “загостреність” у певному розумінні ріднить ці газети з пресою Січових Стрільців періоду громадянської війни (1918–1921 рр.) та з підпільними журналами, газетами й листівками Української повстанської армії, що виходили в цей час в інших регіонах України. Але це була абсолютно інша ідеологія – так звана “інтернаціональна”, комуністична, протилежна у порівнянні з демократичною, національною. Така однакова “загостреність” породжувала схожі теми, проблеми, заголовки, лексику тощо.

Подібними були й організація та методи функціонування підпільних видань, зокрема робота журналістів. Для функціонування таких видань у бойових ланках з-поміж колишніх учителів, активістів призначали дописувачів, які конспіративно передавали матеріали до редакцій, що мали прямий контакт із військовим командуванням та політичними центрами.

Що стосується легальних видань українського самостійницького руху, то після окупації гітлерівцями українських земель вцілілі від більшовицьких репресій українські журналісти відразу

почали організовувати незалежні пресові видання [8, с. 10]. В нових умовах продовжила роботу і частина творчих працівників радянських видань.

Важливим фактором для появи газет наприкінці літа – на початку осені 1941 р. була наявність матеріально-технічної бази, основою якої здебільшого стали колишні радянські друкарні. Пізніше місцеві газети виникали на основі матеріально-технічного забезпечення, наданого німецькою окупаційною владою. Підпільники здобували матеріальну базу (шрифти, друкарське обладнання, папір тощо) всіма можливими способами, враховуючи крадіжки цього обладнання з легальних друкарень [7; с. 9].

Легальні газетні видання українського самостійницького руху. На початку нацистської окупації представники українського національного руху, зокрема похідні групи ОУН(Б), ОУН(М), а також формування Поліської Січі Т. Бульби-Боровця, певний час перебуваючи на легальному становищі і ввійшовши до складу місцевих органів управління, або організовували власні газетні видання, або ж брали під контроль ті видання, що вже існували [5, с. 67]. На початку нацистської окупації це сприяло швидкій появі україномовних газет.

Позиція сектора пропаганди Вермахту щодо організації широкої мережі українських газет як ефективного механізму поширення офіційної інформації серед місцевого населення, а також бажання нацистів впливати на численних радянських дезертирів, які потенційно могли долучитися до радянських партизанів, не суперечила ініціативі самостійницького руху щодо організації преси. Тим більше, що газети офіційно перебували під німецьким контролем, хоча неформально належали бандерівцям, мельниківцям або бульбівцям. Такою була більшість газет, вихід яких було започатковано до листопада 1941 р. [8, с. 18].

Офіційні україномовні видання регіону містили від 2 до 4 сторінок (у деяких “святкових” спарених випусках трапляється 6 чи й 8 сторінок), кожна з яких мала по 4–5 текстових стовпців. У середньому газети виходили двічі на тиждень форматом А-3, рідше – А-2. Їх заголовкова частина містила назву та вихідні відомості (число або номер, місто видання, рік і дату виходу), які з кінця 1941 р. стали дублювати німецькою мовою.

Розглянемо ці видання детальніше.

“Українське слово”, бувши продовженням еміграційного часопису, перший номер якого з’явився на початку травня 1933 р. у Парижі з ініціативи громадської організації Український народний союз, стало першим україномовним виданням на території райхскомісаріату “Україна” [21, с. 5]. До 5 жовтня 1941 р. було видано 19 номерів. Газету друкували в четвер і неділю. У такий спосіб українські націоналісти заснували своє офіційне видання, яке виявилось ще одним засобом пропаганди як нацистської, так і української націоналістичної ідеології.

Головним редактором газети був член ОУН Іван Рогащ. До організації цієї газети долучилися члени мельниківської похідної групи “Північ”, серед яких – заступник голови проводу українських націоналістів (ПУН) О. Ольжич.

У публікації “З перших днів “Українського слова” пояснювалось: “Річ у тому, що наше “Українське слово” народилося в Житомирі. Перше справді київське число появилось на третій день по звільненні столиці України. Технічні труднощі на початку зумовили друк газети в різних містах і тільки з 28 вересня часопис почав стабільно виходити в українській столиці” [21, с. 7].

Газета “Українське слово” позиціонувала себе як обласна газета. Її видавали форматом А3 на 4 сторінках. Вартість одного примірника становила 30 коп. Матеріали газети проходили німецьку військову цензуру. У ній розміщували інформацію з фронтів Другої світової, де особлива увага приділялася успішним діям Вермахту і союзників, зверненнями командування німецької армії. Багато площі відводили інформації про повсякденне життя Житомира. Окремі статті присвячували налагодженню роботи вчительського і сільськогосподарського інститутів, питанням релігійного життя Житомирщини. Значну увагу приділяли публікаціям на культурологічні теми [21, с. 9].

Серед культурологічних публікацій – статті А. Лугового “Корифей українського національного театру” (присвячена річниці від дня смерті П. Саксаганського), “Великий письменник

українського народу” (присвячена 85-річчю від дня народження І. Франка), А. Барановського “Тетьман Іван Мазепа”, а також уривок з роману Миколи Хвильового “Вальдшнепи”. Знайшли місце в газеті й публікації історичного спрямування – стаття Г. Геккеля “Україна” з ілюстраціями-портретами українських культурних і політичних діячів (Тарас Шевченко, Леся Українка, князь Святослав, Іван Мазепа, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, княгиня Ольга, Симон Петлюра), а також документально-публіцистичний матеріал про голодомор 1932–1933 рр. і репресії 1937–1938 р.

Газета мала також додатки:

- “Літаври” (1941), відповідальний редактор І. Рогач, редактор О. Теліга;
- “Література і мистецтво” (1941), редактор Михайло Ситник;
- “Останні вісті” (1941), редактори: І. Рогач, Ю. Швидкий (послідовно).

Редактор І. Рогач у публікації “Вічний дух української людини” обстоював ідею звільнення України від радянського панування завдяки війні. Зокрема він переконував читачів, що українська нація як одна з найдавніших повинна посісти достойне місце у новій Європі.

Аналізуючи окремі битви і військові операції, автори статей переконували читачів у дедалі менших військових і економічних потугах СРСР. Водночас у чисельних статтях наголошували на передових технологіях німецьких стратегій і тактик.

Одним із головних завдань газети було розкриття негативних заходів радянського режиму – колективізації, голодомору, русифікації, масових репресій, тотальної цензури всіх сфер суспільного життя.

Особливу увагу редакція приділяла проблемі виховання молоді, зокрема закликала позбутися радянських штампів та зважати на суто українські традиції.

Це періодичне видання перебувало під впливом представників і прихильників самостійницького руху до листопада 1941 р., коли німецькі військові структури були замінені цивільними. “Українське слово”, хоч і виходило в Житомирі ще до початку жовтня 1941 р., проте було перенесене до Києва, де газету друкували до середини грудня 1941 р., коли німці арештували колектив редакції газети на чолі з І. Рогачем. На початку 1942 р. у Бабиному яру нацисти розстріляли головного редактора й більшість працівників газети [21, с. 8].

Із 29 вересня 1941 р. (дати виходу першого числа “Українського слова” у Києві) до 5 жовтня 1941 р. (дати виходу останнього числа “Українського слова” в Житомирі) в інформаційному просторі склалася унікальна в історії видавничої справи ситуація, за якої у двох різних містах – Житомирі та Києві – виходила формально одна й та ж газета “Українське слово”. Остаточна газета “Українське слово” перейшла із Житомира до Києва лише 7 жовтня 1941 р.

Із 14 грудня 1941 р. замість “Українського слова” почало виходити “Нове українське слово”.

“Перемога” (“Голос Волині”). 9 жовтня 1941 р. в Житомирі вийшов перший і єдиний номер газети “Перемога” (надалі газета змінила назву на “Голос Волині”), головним редактором якої був Д. Маслій [10, с. 154]. Ціна газети становила 30, пізніше – 50 коп.

У першому номері “Перемоги” було поміщено статтю “Шлях гірких сліз, страждання та смерти”, в якій автор характеризує радянський період української історії. У низці матеріалів висвітлювали успіхи Рейху та його союзників на всіх фронтах – німецький наступ на півдні України, захоплення фінськими військами міста Петрозаводськ [12, с. 2].

Всупереч тому, що легальні видання були під повним контролем німецької цензури, багато в чому їх зміст залежав від позиції редактора. Щодо “Голосу Волині”, то його редактор проводив аж надто пронімецьку лінію. Так, один із авторів видання Ю. Гриненко закликав до “безповоротної й рішучої відданості німецькому народові”. Згодом газета повністю перейшла під німецьке керування.

Українська тематика простежується в назвах статей “З історії Житомирського собору”, “Українська пісня”, постійними були “Літературні сторінки”. Велика частина матеріалів виходила анонімно. Після звільнення Д. Маслія з посади головного редактора в кінці листопада

1941 г. “Голос Волині” остаточно перетворився на друкований орган німецької окупаційної адміністрації [16, с. 30].

Газету видавали щочетверга та щонеділі на 4 сторінках формату А3 до грудня 1941 р.

“Нова доба”. Серед перших видань, друк яких було започатковано 19 серпня 1941 р. за сприяння самостійницького руху, була бердичівська газета “Нова доба” [14]. Тираж газети – 11 тис. примірників, періодичність – два рази на тиждень, окрім цього раз на тиждень виходив додаток.

Газету видавали у період окупації починаючи із 19 серпня 1941 р. та по кінець 1943 р.

Майже в кожному номері часопису “Нова Доба” – з метою нівелювати вплив більшовицької ідеології та привернути на свою сторону населення міста – публікували добільшовицьку літературу й статті та витяги з книг, заборонених більшовиками, зокрема було надруковано прозу Уласа Самчука, історичні розвідки про Івана Мазепу і т. п. З цією ж метою використовували й трагічні сторінки історії України, а саме: колективізацію, голодомор 1932–1933 р., масові репресії 1937–1938 р. [25, с. 55].

Метою війни в часописі визначалось знищення радянської імперії та надання народам, що її населяли, свободи – культурної, історичної та політичної.

“Гайдамака”. У середині вересня 1941 р. в Олевську почала виходити газета “Гайдамака”. Органом видання цієї газети була “Поліська січ” – перша українська повстанська формація, що діяла на території України під час Другої світової війни під проводом Т. Бульби-Боровця.

Газета відстоювала ідею побудови незалежної України. На своїх сторінках інформувала про організацію української міліції, боротьбу з радянськими партизанами, висвітлювала умови вступу до лав “Поліської січі”.

Перебуваючи на офіційному становищі щодо адміністрації вермахту, газеті “Гайдамака” не вдалося уникнути німецької цензури. Проте, на відміну інших видань, які в цей час офіційно виходили на території України, в “Гайдамаці” інформаційних німецьких повідомлень порівняно не багато. Сам же редакційний колектив стосовно німців намагався дотримуватися незалежного тону, що суперечило позиції редактора Г. Бабенка, який виступав у якості цензора від німців [6].

Водночас газета “Гайдамака” є важливим джерелом інформації про історію самої Поліської січі в олевський період її діяльності. Фіксувалась ця історія під рубрикою “Хроніка – Поліської Січі”, в якій публікували інформацію про діяльність відділів січі, оголошення, відозви, накази Головної команди Поліської Січі.

Дописувачем газети був і сам Т. Бульба-Боровець, який подавав матеріали, зокрема у формі фейлетонів. Один із них під назвою “Лист діда Гаврила до Сталіна” написано поліським діалектом під псевдонімом “дід Гаврило Обруч”. В одному із таких листів дід Гаврило звертається до Й. Сталіна: “Вісаріоне Йосиповичу! Чи той, тьфу... Йосипе Вісаріоновичу! Во первих строках мого знацца письма, сообчаю, що я й моя стара, ніби жуонка, живи і здорови, але вам того самого – не жолаєм” [6, с. 3]. Ця рубрика, яка згодом отримала назву “Лісова пошта”, Т. Бульбою-Боровцем була продовжена і в інших часописах. Так, у друкованому органі Української національно-демократичної партії газеті “Земля і влада” від червня 1943 р., яка, очевидно, була видана підпільно на території Рівненщини, зустрічаємо схожий по суті фейлетон “Лист Гаврила Обруча до Гітлера” [6].

Газета виходила щотижня, перший випуск датований вереснем 1941 р. (м. Олевськ), редактором газети був К. Сиголенко. Вартість газети становила 50 коп.

На вимогу німецької адміністрації 16 листопада 1941 р. Т. Бульба-Боровець офіційно ліквідував в Олевську підрозділи “Поліської січі” і перейшов у підпілля. У зв’язку з цим 21 листопада 1941 р. видання “Гайдамака” вихід припинило [20, с. 242].

“Баранівські вісті”. Із осені 1941 р. починає виходити газета “Баранівські вісті” (м. Баранівка) [10, 154]. Її головним редактором був М. Мельник.

Примірники видання “Баранівські вісті” відсутні. Про факт існування газети свідчать лише переліки І. Чайковського [28, с. 126].

“Наш шлях”. Газета виходила в Житомирі в 1942 р. [10, с. 275]. Відомостей про неї залишилося всього мало.

Офіційні німецькі газетні видання. Після усталення нацистського цивільного правління всі питання, пов’язані з виходом україномовних газет, контролювала німецька влада. Підпорядкована німецькій владі преса повинна була доносити до населення накази, спростовувати чутки, поширювати інформацію про “позитивні” результати німецького адміністрування, одним словом – проводити потрібну нацистам пропаганду. Ця пропаганда мала вестись наперекір наявності у редакціях видань політично “неблагонадійних”, незважаючи на проукраїнськи налаштовану більшість журналістів.

Відповідно до вимог нацистської влади матеріали рівненського представництва Німецького інформаційного агентства “Дойчес Нахріхтенбюро” у не німецькомовних (у нашій ситуації – україномовних) щоденних та щотижневих газетах на території райхскомісаріату “Україна” мали становити не менше $\frac{3}{4}$ газетної площі [20, с. 221].

Значна кількість україномовних видань, – поряд із продовженням виходу тих, що вже існували, – була заснована протягом 1942–1943 р.: “Визволення України” (із березня 1942 р. – “Визволена Україна” (Чуднів); “Звягельське слово” (Звягель); “Коростишівські вісті” (Коростишів); “Овручські вісті” (Овруч); “Олевські вісті” (Олевськ); “Ружинський вісник” (Ружин); “Козятинська газета в Ружині” (з’явилася на базі “Ружинського вісника” у червні 1943 р.) [18].

Жодне з цих видань за ареалом розповсюдження не охоплювало всю територію Житомирщини. Переважно вони функціонували до кінця 1943 р., коли стало зрозуміло про вступ на територію Житомирщини радянської армії.

“Ружинський вісник”. Перший примірник щотижневої газети датується 1942 р. Найбільша площа в ній відводилась фронтовій тематиці. Зокрема, акцентувалось на успіхах і перемогах Німеччини та її союзників. Характеризуючи радянську чи англійську армію, автори звинувачували їх керівництво в нечесних методах ведення війни. Крім того, спростовувались повідомлення радянського інформаційного бюро. На сторінках видання друкували матеріали, в яких викривали злочини радянської влади, а також подавали антирадянські гуморески [22, с. 18].

Окрім релігійної свободи, редакція “Ружинського вісника” пропагувала й обіцяне поступове передавання у приватну власність землі. Особливо багато уваги приділялось проблемі врожайності.

Вміщене на першій сторінці в першому випуску гасло (“Як трухляве дерево валиться СРСР: на своїх штриках принесли німецькі вояки трудящим України визволення з-під большевицького гніту”) замінило редакційне звернення, яке пояснювало б завдання “Ружинського вісника”. Другим важливим завданням окупаційної влади було вербування населення для роботи в південній частині України або на території Німеччини.

Редагував часопис “Ружинські вісті” Б. Олександрів (справжнє прізвище Грибінський) – “...наймелодійніший з наших поетів...”, як згодом про нього та його творчість відгукнеться Юрій Клен [22, с. 18].

“Олевські вісті”. Газета виходила щотижня в Олевську з 1942 до 1943 р. обсягом у 4 сторінки за ціною в 1 карбованець. Головним редактором видання був А. Довбиш [10, с. 149].

Газета висвітлювала офіційне тлумачення щоденних подій на фронтах, інформацію доповнювали статистичні дані про втрати супротивника. Наприклад, розповідаючи про перемогу японців над англійцями в Бірмі, автор наголошував: “В тому дні британські війська в силі 20 000 чоловік втратили кругло 1 200 вбитими. Японці здобули 421 гармату, 3 000 вантажних авт і інших возів та 113 танків” [1, с. 2].

Ще одну тематичну групу становили матеріали про минуле, сьогодення та майбутнє українського селянства. У матеріалі “Зараз це важне!” редакція закликала селян до ефективної сільськогосподарської праці. При цьому наголошувалось, що вона потрібна насамперед не німецькому воякові, харчові запаси для якого зроблено заздалегідь, а саме українському селянинові, щоб не голодувати.

Формуючи з єврейського населення образ єдиного ворога всього людства, нацистська пропаганда скептично ставилась до повідомлень про формування “жидівських полків” [10, 132].

“Овруцькі вісті”. Газета виходила щотижня в Овручі з 1943 р. обсягом в 4 сторінки за ціною 1 карбованець. Її головним редактором був П. Кузьковою [9, с. 99].

Появі місцевої газети присвячувалось звернення гебітскомісара Венцеля в якому зазначалось: “Шляхом великих зусиль мені вдалось, нарешті, відбудувати друкарню в місті Овручі. Сьогодні виходить перший номер газети “Овруцькі вісті”, які будуть розповсюджені в місті і селі. Вони будуть виходити один раз на тиждень, розносячи важливі вісті сучасних подій”.

Окрім висвітлення подій на Східному фронті, багато уваги приділялось подіям в Італії, коли 3 вересня 1943 р. уряд Бадоліо з відома короля підписав договір про капітуляцію Італії, а 13 жовтня оголосив війну Німеччині.

На шпальтах видання протиставлялась внутрішня політика на українських землях за радянської та німецької влади.

Майже в кожному номері “Овруцьких вістей” наголошувалось на обов’язку працювати і цим “долучитися до перемоги над більшовизмом” [10, с. 130].

“Коростишівські вісті”. Газета була щотижневою, виходила в Коростишеві з 1942 р. обсягом у 4–6 сторінок за ціною 1 карбованець. Головний редактор – В. Пількевич.

У зверненні гебітскомісара “До населення Коростишівської округи!”, вміщеному в першому номері газети, визначалися такі її завдання: “... подача вістей про новий час та повідомлення населенню правди про військові і політичні події світу. Окрім цього, газета в широкій мірі буде друкувати про життя селянства”. Також “газета ставить своїм завданням наблизити читача до подій, якими живе народ Європи, та подавати найновіші відомості про фронтові події” (“До читачів”).

Першість в інформаційному потоці відводилась, звичайно ж, фронтовим новинам, які готувало німецьке інформаційне агентство.

Пропаганда рейху зображала союзницькі домовленості між СРСР, Англією та США як такі, що не мають жодних перспектив і ніколи не будуть логічно завершені. Із сторінок газети “Коростишівські вісті” читачів переконували в існуванні двох головних ворогів – єврейського населення та радянської влади. Як і в інших окупаційних виданнях, на шпальтах акцентували на обов’язковості праці й насамперед селян. Також у виданні були публікації, які закликали населення добровільно виїжджати на роботу в Німеччину [20, с. 223].

“Козятинська газета в Ружині”. Газета виходила в місті Ружин обсягом 4 сторінки, ціна за примірник становила 1 карбованець.

Редакція газети приділяла багато уваги висвітленню фронтових подій і політично-економічній ситуації в світі, причому ці матеріали відзначаються явною тенденційністю. Їх доповнювали статті та замітки, в яких подано багато статистичних даних про втрати ворогів Німеччини. Водночас у 1943 р. із заголовків почало зникати слово “наступ”, а невдачі стали пояснюватись “тактикою обезкровлення противника”.

Терор радянської влади проти власного народу широко використовувався пропагандою рейху як доказ того, що цю систему потрібно знищити. Особливо широко на сторінках газети висвітлювалися розкопки на Житомирщині масових поховань [23, с. 34].

Ставлення місцевого населення до нової влади формував редактор Б. Грибінський.

“Звягельське слово”. Газета виходила двічі на тиждень у Звягелі з 1942 до 1943 р. обсягом 4 сторінки за ціною в 1 карбованець. Її головним редактором була Т. Тоцька [10, с. 98].

Попри задекларовану назву видання, місцеві події в ньому практично не висвітлювали. Виклад обмежувався вказівками та розпорядженнями органів влади, наприклад про умови набору в поліцію, надання хлібних карток, святкування православних свят, заборону зупинятись на мостах, комендантську годину, обмін грошей, збір лікарських рослин, обмін паспортів, здавання домовласниками декларацій у податкову інспекцію тощо [10, с. 135].

У більшості публікацій увага зосереджувалась на правильності німецької політики. Так, у матеріалі “Нагорода за пильність у поставках: Пунктова система запевнює корисну купівлю продуктів щоденного вжитку”, роз’яснювалось про доплати, які передбачалися за понаднормове здавання харчових продуктів [2, с. 4].

На шпальтах “Звягельського слова” у розв’язанні війни звинувачували Лондон і Вашингтон. Окрім цього, в газеті наголошували на важкій економічній ситуації в СРСР та в Англії.

У публікаціях сільськогосподарської тематики увагу акцентували на позитивному ставленні нової влади до українського селянства, адже за радянського керівництва хлібороб був “рабом–колгоспником”, а тепер став вільним. Водночас влада попереджала, що за невихід на роботу в поле або крадіжку зерна на людину чекає покарання – розстріл.

“Визволена Україна”. Газета виходила двічі на тиждень у Чуднові з 1941 до 1943 р. обсягом у 2–4 сторінки за ціною 50 коп. Головним редактором був В. Стахурський [16, с. 35].

Німецьке бачення завдань української преси подано в статті “Визволена Україна” (1943 р. № 1). У ній автор зазначав, що “головним завданням советської преси було допомагати органам НКВС у розкриванні “ворогів”, “ледарів”, “буржуазних недобитків”, “петлюрівців”, “націоналістів”, а з приходом німецької влади на українську землю все змінилось”. “Тепер справжні українські часописи, що творяться виключно руками самих українців, ставлять своїм завданням крім правдивих повідомлень про події на фронтах, про внутрішньополітичне і закордонне життя допомагати німецькій цивільній владі у відбудові України, у мобілізації всіх господарчих та робочих сил для перемоги над ворогами Європи, а тим самим і України” [10, с. 190].

У 1943 р. газета два місяці не виходила. Після зміни редактора вихід газети було відновлено. За обсягом газета стала 4-сторінковою. Зміст і спрямованість видання не змінилися, але з’явилися нові рубрики. Місцеві новини були обмежені темою сільського господарства.

Починаючи з 1943 р. зміни на фронті на користь СРСР пропаганда рейху всіляко приховувала. Для невдач під Сталінградом влада знаходила відповідні пояснення: “Німецький наступ проходить повільно вперед тому, що німецький воєнний провід має на меті якнайбільше заощадити сили” [20, с. 209].

Підпільна радянська преса. На окупованих нацистами українських та суміжних білоруських землях, віднесених до складу генерального округу “Житомир”, виходили газети радянських партизанських загонів і підпільних більшовицьких організацій (обкомів, райкомів, міськкомів) [20, с. 207].

Для радянської сторони періодичні друковані видання, як і листівки, були основним пропагандистським засобом впливу на місцеве населення.

Вихід радянської підпільної періодики, особливо на початковому етапі діяльності комуністичного руху опору, був ускладненим через постійне переміщення партизанських загонів, відсутність належної поліграфічної бази та кваліфікованих кадрів [19]. Регулярну роботу для вирішення цих проблем проводив УШПР (Український штаб партизанського руху). У зв’язку з цим уже наприкінці 1942 – на початку 1943 р. із метою посилення поліграфічної бази, збільшення накладів та кількості друкованих видань УШПР разом із відділом пропаганди та агітації ЦК КП(б)У переправили партизанським загонам і підпільним комітетам 61 пересувну і портативну друкарню, папір, шрифти, фарбу, а також 40 працівників-поліграфістів [8, с. 188].

Газети партизанських загонів, які друкували українською мовою, розповсюджували в основному серед українського, а ті, що друкували російською, – серед білоруського населення півночі округу та серед росіян. Так, перший номер часопису “Партизанська правда” вийшов українською мовою, але, оскільки багато білорусів та росіян її не розуміли, то в окремих районах виникла необхідність видання газети російською мовою. Таким чином, на момент виходу газети вибір мови для неї залежав від конкретного місця перебування партизанського загону. Через це в згаданій “Партизанській правді” мови у випусках (українська або російська) часто чергувалися [11, с. 188].

Підпільні видання не вказували номери армійських з'єднань та адреси фронтових газет (натомість вживались формулювання на зразок: "Н-ська дивізія", "Н-ський полк", "Польова пошта №..." тощо).

"За советский Житомир". Із часом серед українського населення все більша частина підпільної радянської преси стала поширюватися російською мовою. Проте в умовах наступу радянської армії та з метою мобілізації населення для боротьби з окупантами радянське керівництво намагалося використати зокрема й мовний потенціал, а тому заклиало редакції видань переходити на українську мову. Однак деякі підпільні радянські видання, серед яких й орган Житомирського міського комітету КП(б)У газета "За советский Житомир", все ж залишилися російськомовними.

Структурно радянська підпільна газета складалася із двох сторінок формату А-4 або А-3 і виходила в середньому раз на один–два тижні, іноді – раз на місяць [26, с. 247].

Переважно підпільну радянську періодику друкували в північних районах Житомирщини. Це пояснюється тим, що в цих районах діяльність комуністичного руху опору була активнішою, нацистська окупаційна адміністрація – слабшою, що в сумі створювало для редакцій підпільних видань більш безпечні умови праці. Через ці північні райони з "великої землі" відбувалося також і матеріально-технічне постачання та кадрове забезпечення підпільних друкарень. У цих підпільних друкарнях партизанських загонів друкували газети як самих цих загонів, так і підпільних більшовицьких комітетів [8, 188].

Інші підпільні видання. На Житомирщині центральними газетами радянських партизанських загонів були: "Партизанська правда", "Партизан" та "Партизан України" [22, 2].

У житомирському регіоні виходили і періодичні видання українських підпільних більшовицьких організацій: "Червоне Полісся" – Житомирського підпільного обласного комітету КП(б)У і партизанського з'єднання С. Ф. Маликова; "За советский Житомир" – Житомирського підпільного міському КП(б)У; "Більшовик Олевщини" – партійної організації з'єднання партизанських загонів ім. Щорса Житомирської області; "Радянська Олевщина" – Олевського підпільного "формального" райкому КП(б)У [20, с. 301].

Газети Поліського підпільного комуністичного обкому та райкомів Поліської області (зараз – це територія Республіки Білорусь) поширювалися в північних білоруських районах Житомирського генерального округу. Наприкінці 1942 р., реалізуючи завдання ЦК КП(б)Б з посилення друкованої пропаганди, почала виходити газета "Большавік Палесся" ("Більшовик Полісся").

З 1943 р. у північних районах Житомирщини розпочався вихід в основному білоруськомовних газет підпільних районних комітетів КП(б)Б: "Барацьбіт" ("Борець"), "Зара камуны" ("Зоря комуни"), "За Радзіму" ("За Батьківщину"), "Кліч Радзімы" ("Клич Батьківщини"), "Ленінскія заветы" ("Ленінські заповіді"), "Народны мсцівец" ("Народний месник"), "Наша перамога" ("Наша перемога"), "По сталинскому пути" ("Сталінським шляхом"), "Соцыялістычная праца" ("Соціалістична праця").

Відомо також про видання газет підпільними друкарнями, які були організовані колишніми членами ЛКСМУ. Серед них – друкарня в Радомишлі, де 6 лютого 1943 р. була надрукована газета "За радянську Україну". Єдиний номер цієї газети присвячувався перемозі радянської армії над німецькими військами під Сталінградом [26, с. 270].

Що стосується тематики, то підпільні газети публікували: накази Верховного головнокомандувача та інших керівних армійських органів; укази про нагородження різними державними нагородами та про встановлення медалей; огляди радянської й ворожої зброї; повідомлення Надзвичайної Державної комісії по встановленню й розслідуванню злочинів окупаційної влади; твори українських поетів та письменників про війну і визволення України; фото окремих бійців; матеріали про діяльність партизанських загонів; описи дій окремих німецьких керівників України та керівної верхівки гітлерівської Німеччини; листи німецьких воїнів до рідних, погляд на війну полонених німців; інші матеріали, зокрема про діяльність Академії наук УРСР.

Загалом згідно з наявними документами, радянським партизанам літаками було відправлено 84 похідні друкарні з усім необхідним обладнанням, а також, як уже зазначалось, верстальники й друкарі.

Націоналістичні видання. Порівнюючи потужності преси ОУН-УПА та радянських партизанів, треба мати на увазі, що перші базувалися на підтримці лише місцевого населення, яке не мало своєї державності, а за другими була країна з великою, потужною економікою, армією та зв'язком із “великою землею”. Вірогідно, кількість друкарень УПА, з урахуванням і тих, що були на Житомирщині, сягала 10–20.

“За самостійну Україну”. У Калинівці Вінницької області завдяки зусиллям районного, а згодом – надрайонного керівника ОУН(Б) Є. Ляценка, який для прикриття підпільної діяльності працював редактором “Калинівських вістей”, та керівника ОУН(Б) Хмельницького району А. Купрієвича вдалося налагодити друк часопису “За самостійну Україну”, який уперше з’явився на Київщині в серпні 1941 р. Згодом, через організаційні труднощі випуск газети було перенесено до Попільні (зараз – це селище міського типу) на Житомирщині. Незабаром німці викрили цю підпільну друкарню. У 1943 р. видання “За самостійну Україну” було перенесено на Волинь. Його редактором був П. Сак [27, с. 17].

Інші націоналістичні видання. Підпільні видання ОУН(Б), які функціонували на Житомирщині, виходили нерегулярно, причому малими накладками, а тому суттєвого впливу на населення не мали [18]. Так само підпільна націоналістична періодика, яку друкували на західноукраїнських землях, на Житомирщині мала лише незначне поширення.

Преса Житомирщини 1939–1945 р. у довоєнному й повоєнному контекстах. Із 1944 р. (після приходу радянської армії) на Житомирщині всі видання українського самостійницького руху, німецька офіційна преса та націоналістична преса припинили існування. Продовжила вихід лише радянська газета “За советский Житомир”.

Щоб зрозуміти довоєнний і повоєнний контекст інформаційного простору Житомирщини 1939–1945 р., подамо такі отримані нами дані:

Показник	Рік		
	1935–1939	1940–1944	1945–1949
Кількість видань, що виходили	43	61	50
Кількість нових видань, що виникли	12	25	12

Як видно із даних цієї таблиці, період німецької окупації – у порівнянні з попереднім й наступним періодами – був більш сприятливим як щодо загального збільшення кількості видань, так і щодо появи нових видань. Іншими словами, нацистська цензура загалом була лояльніша за цензуру радянську. Але це, зрозуміло, не свідчить про те, що німецька цензура була “доброю”, а радянська – “поганою”. Натомість це свідчить лише про те, що німецька цензура була, образно кажучи, на кілька “відсотків” лояльніша, ніж цензура радянська. Та й то цей висновок стосується переважно лише початкового періоду функціонування німецького окупаційного режиму (найбільше 1941 р.).

Висновки:

1. З огляду на те, що окупаційній німецькій владі було необхідно схилити українців на свою сторону, ця влада, по-перше, заблокувала доступ населення до радянських джерел масової інформації, а, по-друге, розпочала власну пропагандистську кампанію щодо переваг “нового порядку” в Німеччині. Здійснювати цю політику допомагала встановлена окупаційною владою цензура.

2. Видання Житомирщини 1939–1945 р. доцільно поділити на легальні видання українського самостійницького руху; офіційні німецькі видання; підпільні радянські видання; підпільні націоналістичні видання.

3. Перші газети почали з'являтися на Житомирщині наприкінці літа – на початку осені 1941 р. і в більшості перебували під впливом самостійницького руху. Від кінця листопада 1941 р. вони, перейшовши під повний контроль окупаційної німецької влади, стали її основним інформаційно-пропагандистським органом. Одним з інструментів альтернативного пропагандистського впливу на місцеве населення стала підпільна радянська періодика, вихід якої зосередився переважно на півночі Житомирщини. Певний час у регіоні виходило підпільне націоналістичне видання “За самостійну Україну”, яке значного впливу на населення не мало.

4. З 1944 р. (часу повернення радянської армії) на Житомирщині перестали друкувати всі видання українського самостійницького руху, німецької офіційної преси та націоналістичної періодики. Продовжила виходити лише газета “За советский Житомир”, яка з підпільної стала офіційною.

5. Зіставлення кількості видань на території Житомирщини у воєнний, довоєнний і післявоєнний періоди дає підстави висунути гіпотезу про можливу залежність кількості видань від ступеня свободи преси, яка вимагає емпіричної перевірки.

6. Перспективною щодо дослідження стану інформаційного простору Житомирщини в 1939–1945 р. залишається тема іншомовних, зокрема польською мовою, періодичних видань.

Література¹

1. [А. н.]. Зі східно-азійської арени бою // Олевські вісті [Олевськ]. 1942. 18 листопада. 4 с.
2. [А. н.]. Нагорода за пильність у поставках: Пунктова система запевнює корисну купівлю продуктів щоденного вжитку // Звягельське слово [Новоград-Волинський]. 1942. 21 травня. 4 с.
3. Беркгоф К. Антисемітизм в українськомовних виданнях у Райхскомісаріаті Україна / Карел Беркгоф // Наукові записки : збірник. Серія : Політологія і етнографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. Вип. 31. С. 94–101.
4. Винокурова Ф. “Єврейське питання” в окупаційних періодичних виданнях на території Житомирської області / Фаїна Винокурова // Наукові записки : збірник. Серія : Політологія і етнографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. Вип. 31. С. 102–112.
5. Денисенко Г. І. З історії народної боротьби проти фашистських окупантів на Житомирщині // Український історичний журнал. 1975. № 11. С. 68–74.
6. Дід Гаврило [Бульба-Боровець Т.] Лист діда Гаврила до Сталіна // Гайдамака [Олевськ]. 1941. 21 вересня. 4 с.
7. Іващенко О. М. Житомирська область // Книга пам'яті України. Житомирська область. Андрушівський район. Баранівський район. Житомир: Льонок, 1993. Т. 1. С. 7–32.
8. Ковальчук І. В., Стельникович С. В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року. Житомир : Рута, 2011. 188 с.
9. Костриця М. Ю., Кондратюк Р. Ю. Житомир: підручна книга з краєзнавства. Житомир : Косенко, 2007. 464 с.
10. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. У 2 т. Т. 1: А-М / Наук. ред.-консульт. М. М. Романюк; Відп. ред. Л. В. Сніцарчук. НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника, Відділ україніки, Відділення “НДЦ періодики”. Львів, 2007. 592 с.

¹ У списку літератури додаткові відомості (назви населених пунктів, де видавали газети; прізвища справжніх авторів) до бібліографічних описів подано в квадратних дужках. Скороченням [а н.] позначено статті, автори яких невідомі.

11. Левин И. Я. Партизанские и подпольные газеты в годы Великой Отечественной войны 1941–1944. Указатель. Москва : Книга, 1976. 188 с.
12. Маслій Д. Шлях гірких сліз, страждання та смерти // Голос Волині [Житомир]. 1941. 1 листопада. 4 с.
13. Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / М. В. Михайлюк. Київ, 2006. 22 с.
14. Нова доба [Житомир]. 1941. 19 серпня. 4 с.
15. Партико З. В. Логіка (теоретичні основи та прикладне застосування в мас-медіа) : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 352 с.
16. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті “Україна” та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України”. Донецьк, 2010. 36 с.
17. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця : історичний нарис. 2-ге вид., випр. і доп. Житомир : Полісся, 2010. 392 с.
18. Стельникович С. В. Офіційна україномовна преса Генерального округу “Житомир” (1941–1944 рр.) // Гуржіївські історичні читання. 2013. Вип. 6. С. 235–237. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2013_6_91.
19. Стельникович С. Інформаційно-пропагандистські видання бульбівського руху // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. 2007. № 16. С. 85–92.
20. Стельникович С. Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 340 с.
21. Стельникович С. В. (2011) Житомирський період газети “Українське Слово” (3 серпня – 5 жовтня 1941 р.) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: зб. наукових праць. 2011. С. 299–306.
22. Стельникович, С. В. (2015) Советская подпольная периодика на территории генерального округа “Житомир” (1941–1944 гг.) // Весці БДПУ. Серія 2 : Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. Мн. (2). С. 18–26.
23. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. Львів : Оріяна-Нова, 2007. 34 с.
24. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>. (дата звернення: 24.03.2021).
25. Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.). // Наукові записки : збірник. Серія : Політологія і етнографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. Вип. 31. С. 51–68.
26. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід // Організація Українських Націоналістів. 1929–1954 : збірник статей у 25-ліття ОУН. [Б. м.] : Видання Першої Української Друкарні у Франції, 1955. С. 247–278.
27. Яременко В. М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті “Україна” (1941–1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія”. Київ, 2008. 18 с.
28. Яременко В. Преса в рейхскомісаріаті “Україна” під час німецької окупації у липні – грудні 1941 р. / Вікторія Яременко // Київська старовина. 2006. № 3. С. 123–130.

References

1. [A. n.]. Zi skhidno-aziiskoi areny boiu. (1942, 18 lystopada). *Olevski visti* [Olevsk].
2. [A. n.]. Nahoroda za pylnist u postavkakh: Punktova systema zapevniue korysnu kupivliu produktiv shchodennoho vzhytku. (1942. – 21 travnia). *Zviahelske slovo* [Novohrad-Volynskyi].
3. Berkhof K. (2006). Antysemityzm v ukrainomovnykh vydanniakh u Raikhskomisariati Ukraina. *Naukovi zapysky : zbirnyk. Serii : Politolohiia i etnohrafii*, (31), 94–101.
4. Vynokurova F. (2006). “Ievreiske pytannia” v okupatsiinykh periodychnykh vydanniakh na terytorii Zhytomyrskoi oblasti. *Naukovi zapysky : zbirnyk. Serii : Politolohiia i etnohrafii*, (31), 102–112.

5. Denysenko H. I. (1975). Z istorii narodnoi borotby proty fashystskykh okupantiv na Zhytomyrshchyni *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 11, 68–74.
6. Did Havrylo [Bulba-Borovets T.]. (1941, 21 veresnia.) Lyst dida Havryla do Stalina. *Haidamaka* [Olevsk].
7. Ivashchenko O. M. (1993). Zhytomyrska oblast *Knyha pamiati Ukrainy. Zhytomyrska oblast. Andrushivskiy raion. Baranivskiy raion*, 1, 7–32.
8. Kovalchuk I. V., Stelnykovich S. V. (2011). *Narys istorii diialnosti OUN pid provodom A. Melnyka na Zhytomyrshchyni u druhii polovyni 1941 roku*. Ruta.
9. Kostytsia M. Iu., Kondratiuk R. Yu. (2007). *Zhytomyr: pidruchna knyha z kraieznavstva*. Kosenko.
10. Kurylyshyn K. (2007). *Ukrainska lehalna presa periodu nimetskoï okupatsii (1939–1944 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia*. U 2 t. – T. 1: A–M LNB im. V. Stefanyka.
11. Levyn Y. Ya. (1976). *Partyzanskye y podpolnye hazety v hody Velykoï Otechestvennoï voïny 1941–1944*. Ukazatel. Knyha.
12. Maslii D. (1941, 1 lystopada). Shliakh hirkyykh sliz, strazhdannia ta smerty. *Holos Volyni* [Zhytomyr].
13. Mykhailiuk M. V. (2006). *Ahitatsiino-propahandystska diialnist orhaniv nimetskoï okupatsiinoï vladysered naselennia Ukrainy (1941–1944 rr.)* : [avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 “Istoriia Ukrainy”].
14. (1941, 19 serpnia). *Nova doba* [Zhytomyr].
15. Partyko Z. V. (2018). *Lohika (teoretychni osnovy ta prykladne zastosuvannia v mas-media) : pidruchnyk*. Vydavnytstvo Lira-K.
16. Salata O. O. (2010). *Formuvannia nimetskoho informatsiinoho prostoru v Reikhskomisariati “Ukraina” ta v zoni viiskovoi administratsii (cherven 1941 r. – 1944 r.)* [avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ist. nauk : spets. 07.00.01 “Istoriia Ukrainy”].
17. Stelnykovich S. V. (2010). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh oporu Tarasa Bulby-Borovtsia : istorychnyi narys*. 2-he vyd., vypr. i dop. Polissia.
18. Stelnykovich S. V. (2013). Ofitsiina ukrainomovna presa Heneralnogo okruhu “Zhytomyr” (1941–1944 rr.) *Hurzhivski istorychni chytannia*, (6), 235–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2013_6_91.
19. Stelnykovich S. (2007). Informatsiino-propahandystski vydannia bulbivskoho rukhu *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichni zbirnyk z rehionalnykh problem*, 16, 85–92.
20. Stelnykovich S. (2016) *Natsystskyi okupatsiinyi rezhym na terytorii Zhytomyrsko-Vinnytskoho rehionu i mistseve naselennia: paraleli isnuvannia y borotby (1941–1944 rr.)* [dys. ... d-ra ist. nauk : 07.00.01 / Natsionalnyi pedahohichni universytet imeni M. P. Drahomanova].
21. Stelnykovich, S. V. (2011). Zhytomyrskiy period hazety “Ukrainske Slovo” (3 serpnia – 5 zhovtnia 1941 r.) / *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 6. Istorychni nauky: zb. naukovykh prats*, 299–306.
22. Stelnykovich, S. V. (2015). Sovetskaia podpolnaia peryodyka na terrytoryi heneralnogo okruha “Zhytomyr” (1941–1944 hh.). *Vesti BDPU. Seriiia 2 : Istoriia. Filosofiia. Palitalohiia. Satsyialohiia. Ekonomika. Kulturalohiia*, (2), 18–26.
23. *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti XIX–XX st.* (2007). Oriiana–Nova.
24. Cherniakov B. I. *Periodychna presa na okupovanii terytorii Ukrainy*. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>.
25. Cherniakov B. (2006). Okupatsiina presa Raikhskomisariatu Ukraina: rozbudova i funktsionuvannia (1941–1943 rr.). *Naukovi zapysky : zbirnyk. Seriiia : Politolohiia i etnohrafiiia*, (31), 51–68 s.
26. Shumelda Ya. (1955). Pokhid OUN na Skhid. *Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv*. 1929–1954 : zbirnyk statei u 25-littia OUN, (247–278). Persha Ukrainska Drukarnia u Frantsii.
27. Iaremenko V. M. (2008). *Polityka nimetskoho okupatsiinoho rezhymu shchodo presy v reikhskomisariati “Ukraina” (1941–1944 rr.)* : [avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 07.00.02 “Vsesvitnia istoriia”].
28. Iaremenko V. (2006). Presa v reikhskomisariati “Ukraina” pid chas nimetskoï okupatsii u lypni – hrudni 1941 r. *Kyivska starovyna*, 3, 123–130 s.

**PRESS OF ZHYTOMYR REGION DURING
THE SECOND WORLD WAR: QUALITATIVE ANALYSIS**

38 newspaper editions of the Zhytomyr region during the Second World War (1939–1945) was selected as the object of the study. The subject of the study is the conditions of origin of newspapers, the peculiarities of their operation and time of publication, as well as the features of the materials of these publications. Research methods are traditional analysis (qualitative); historical method; logical method; synthesis; generalization. It is expedient to divide newspaper editions into legal editions of the Ukrainian independence movement; official German publications; underground Soviet publications; underground nationalist publications. After the occupation, the first newspapers began to appear in the Zhytomyr region in late summer and early autumn 1941, and the most were influenced by the independence movement. Immediately, the occupying German authorities, using censorship, launched a propaganda campaign about the benefits of the “new order”. From the end of November 1941, the publications came under the control of the occupying German government and became its main information and propaganda body. One of the tools of alternative propaganda influence on the local population was the underground Soviet periodicals. For some time an underground nationalist publication was published in the region but had no significant impact on the population. Since 1944 (the time of the return of the Soviet army) all publications of the Ukrainian independence movement, the German official press and nationalist periodicals have ceased to be published. Only one of the underground pro-Soviet newspapers, which became official, continued to be published. Comparison of the number of publications on the territory of Zhytomyr region in the war, pre-war and post-war periods gives grounds to hypothesize that the possible dependence of the number of publications from the degree of freedom of the press. The study of foreign language periodicals, in particular in Polish, remains promising.

Key words: press, Ukraine, Zhytomyr, World War II, newspaper, censorship, propaganda, qualitative analysis.